

ДЫНАМІКА ТЭНДЭНЦЫІ ДА ДЫСТЫНКТНАСЦІ Ё СІНТАКСІЧНАЙ СІСТЭМЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Чайка Наталля Уладзіміраўна

*Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка,
Беларусь, Мінск*

Анотацыя. В современном мире необходимость информационного акцентирования и аналитизм продуцируют большое количество синтаксических дериватов – конструкций эллиптических, неполных, редуцированных, с имплицитной семантикой. В статье изучается синтаксическая репрезентация дистинктивности высказывания – конструкции эллиптические, неполные, редуцированные. Представлены способы актуализации важной информации, способствующие динамическому развитию синтаксических единиц и их коммуникативному усовершенствованию.

Ключевые слова: дистинктивность высказывания, эллиптические предложения, неполные предложения, конструкции с синтаксической редуциацией, синтаксическая деривация.

Сучасныя падыходы да сінтаксічных сістэм розных моў свету – эканомія моўных сродкаў, яснасць выказвання, схільнасць да аналізу і неабходнасць акцэнтаваць увагу на інфармацыі – спрыяюць дынамічнаму развіццю і ўдасканаленню камунікатыўных адзінак. Названыя фактары прыводзяць да з'яўлення мноства граматычных канструкцый – рэдукаваных, няпоўных, эліптычных, парцэляваных і сегментаваных. Змена выгляду сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы прыводзіць да структурнай фрагментарнасці канструкцый, нейтралізацыі сінтаксічных сувязей і адносін у іх, да скарачэння аб'ёму выказвання да мінімальнага, да выражэння прэдыкатыўнасці кантэкстуальна або імпліцытна. Гэтыя з'явы актыўна вывучаюцца навукоўцамі на сучасным этапе развіцця навукі.

Актуальныя тэндэнцыі ў сінтаксічных сістэмах вывучаліся прадстаўнікамі розных сінтаксічных напрамкаў і тлумачыліся зыходзячы з метадалагічных прынцыпаў даследавання. Сінтаксічную дэрывацыю разглядалі як праяву структурнай эканоміі (Дж.Арма, М.Вішнеўскі, А.В.Грудзева [1–3]), дыстынктнасці выказвання (К. Карлсан [4]), аналітызму (З. Выхадзілава, Т. А. Коласава [5–6]). Аднак падобныя з'явы ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы не даследаваліся, таму неабходна выявіць асноўныя фактары дынамікі сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы – тэндэнцыі да эканоміі і аналітызму, а таксама дыстынктнасць выказвання. Патрабуюць удакладнення кваліфікацыйныя параметры ўпарадкавання названых з'яў у беларускай мове.

Значным фактарам дынамікі сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы з'яўляецца **дыстынктнасць выказвання**. Вышэйназваны падыход уключае дакладнасць перадачы інфармацыі, якая перадаецца двума спосабамі – пропускам кампанента і яго вылучэннем. Пропуск кампанента прадстаўлены канструкцыямі няпоўнымі, эліптычнымі і рэдукаванымі. Пропуск кампанента

актуалізуе важную інфармацыю, што спрыяе дакладнасці выказвання. Функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова часцей забяспечваецца адносінамі безэквівалентнага ўключэння паміж сказамі ў структуры тэксту. У такіх выпадках змест эліптычнага сказа ўключаецца ў змест поўнага безадносна да кампанентаў аб'ектнага і суб'ектнага тыпу: *Яшчэ зусім нядаўна яны жылі ў курнай хаце. Але ўсяму бывае канец. Пачаў адзін, за ім – другі...* (А.Якімовіч); *А ў міліцыі таксама свае паказчыкі ёсць! У нас – чым больш, тым лепш, а ў іх – чым менш, тым лепш* (М.Шымук). Часам кампенсаторная функцыя ажыццяўляецца адваротным шляхам – уключэннем зместу поўнай канструкцыі ў змест эліптычнай: *А мірскім людзям усё так. Яны й Богу маліцца прыйдуць – граху нанясуць* (М.Гарэцкі); *Гэты самы Валянцін – проста артыст. Усё ў яго так гладка* (А.Кулакоўскі); *Нашым яшчэ не пара. Звычайна, калі баркоўскія сціхаюць, тады пачынаюць нашы* (А.Якімовіч). Адносіны ўключэння часам прадвызначаюць узаемадзеянне кампанентаў, што знаходзяцца ў рода-відавых адносінах: – *Это – камісія: адны калгасаўскія!.. Аднаго Чарнушку – ад усяго сяла* (І.Мележ); *Што ж ты, Мікіта, мой дзень заняў? Значыць, у аўторак дзевядзеца* (А.Дударэў). Уключэнне зместу акалічнаснага кампанента ў змест прэдыкатыўнага дазваляе маркіраваць эліптычны сказ семантыкай маўленчых працэсаў: *Ты ўсё-такі цішэй. Я ледзьве ўклала тату* (Г.Марчук) або семантыкай актыўнага дзеяння: *А дзеўка са мной на ферме. Кароў доіць* (В.Карамазэў).

Дыстынктнасць выказвання ў эліптычных сказах ажыццяўляецца на аснове адносін перакрывавання. У гэтым выпадку эліптычны і поўны сказы характарызуюцца наяўнасцю кампанентаў суб'ектна-аб'ектнага або прэдыкатыўнага тыпу, што адносяцца да розных мностваў. Аднак пры іх узаемадзеянні рэалізуецца адпаведная семантыка канструкцыі. З дапамогай адносін перакрывавання ў эліптычных сказах ажыццяўляецца дыферэнцыяцыя семантыкі руху ад семантыкі актыўнага непераўтваральнага ўздзеяння: – *Можна б вы пазычылі гэбліка? Я ненадоўга* (Л.Калюга), семантыкі статальнай лакалізацыі ад семантыкі руху: *Перад самым «дзембелем» Холада заў да сябе ў Мінск лепшы сябра, абяцаючы прытулак на першы час, і паступленне ў інстытут, і знаёмства са сваёй сястрою. Холад ужо быў намерыўся – не назаўсёды, вядома (Локцевічы цягнулі), а так, на пару дзенькоў...* (А.Федарэнка), семантыкі актыўнага пераўтваральнага ўздзеяння ад семантыкі актыўнага непераўтваральнага ўздзеяння: *Ён прыбягае дадому. У кладоўцы адшукаў нажоўку і зубіла... Трэба было яшчэ кавалачак тоўстай бляхі* (А.Дударэў). Большасць такіх эліптычных канструкцый маюць выразную семантыку: *Зрэшты, хто тут асабліва варыць. У асноўным – на сталоўках* (Г.Багданава); *Шар зямны да вачэй абклеены. // У навінах – як дошка аб'яў. // Слова, слова – нібы з канвеера... // А навокал – вецер гуляў...* (В.Зуёнак); *Горкі попел – у твар... // Боль душа не асіліць. // Нада мною плыве // Чорны дым Хірасімы* (З.Дудзюк).

Кампенсцыя апушчанага дзеяслова ажыццяўляецца на ўзроўні тэксту на аснове *семантыка-сінтаксічных* адносін. Адносіны далучальнай *неадпаведнасці*

падразумяваюць неадпаведнасць прэдыкатыўнага кампанента поўнай канструкцыі і кампанента, што выступае функцыянальным аналагам у эліптычным сказе – акалічнаснага: *Каці ён нічога не абяцаў. Ну, схадзілі ў Купалаўскі тэатр, у госці пару разоў прыехала. А яна, дзівачка, усё ўсур'ёз* (Г.Багданава), суб'ектнага: *Села на трактар, грошы заробіла, мяне вылечыла, хату перабудавала... Гэта цяпер я направіўся. А то ўсё сама, гаспадыня* (А.Жук); *Ганна, я цябе паважаю, але я чэсны, справядлівы, не крыўдуй... Не пра цябе ўсё гэта. Не ён гэта* (А.Дударай), аб'ектнага: *Служыш ім, служыш... А ўзамен – розныя штучкі, перажыванні, крыўды, хустачкі...* (П.Васючэнка).

Названыя адносіны могуць сустракацца паміж функцыянальна тоеснымі кампанентамі, калі абедзве канструкцыі эліптычныя: *Зручная ў цябе пазіцыя – за людзей, для іх дабрабыту. А тэхнакрат Ляшчук – за бяздушныя агрэгаты...* (А.Дзялендзік); *Чалавек заваліў работу, яго б з партыі... А мы – вымову...* (А.Дзялендзік). Пры гэтым можа назірацца змена класа слоў і сінтаксічнай пазіцыі адначасова: *Бывала ж хваробы такой не было. А цяпер – то адзін, то другі, і ўсё больш з начальства* (А.Петрашкевіч). Названыя адносіны назіраюцца паміж іменным і дзеяслоўным (эліпсаваным) прэдыкатамі разам з залежнымі кампанентамі: *А раптам пацвердзіцца, што я ненадзейны. А там Еўропа* (А.Петрашкевіч); *А тут – улась, не крані яго. А сам – за змеявік ды пад ногі... Таптаць...* (І.Мележ); *Божухна, яму ж ужо пяцьдзесят з гакам. А на фотаздымку...?* (А.Дударай).

Іншы раз вылучаецца неадпаведнасць прэдыкатыўнага і акалічнаснага кампанентаў. У такім выпадку паміж эліптычнай і поўнай канструкцыямі ўсталёўваюцца адносіны частковай неадпаведнасці: *Мы абавязкова да вас у госці. Але не цяпер – бліжэй да Пасхі* (Г.Багданава). Тут назіраецца пераемнасць прэдыкатыўнай лексемы без змены граматычнай формы.

Пры наяўнасці адносін супастаўлення могуць параўноўвацца кампаненты прэдыкатыўнага або аб'ектнага тыпу, або іх функцыянальныя аналагі без змены класа слоў: *У яго бацькі за гэты час з'явілася маладая жонка. У маці даўно муж – інжынер. А ён – сам-насам у двух пакоях* (Г.Багданава). Далучальна-заклучальныя адносіны прадвызначаюць узаемадзеянне агульнага зместу стрыжнёвага і парцэляванага сказаў: *Мы разам з ім пісалі працу... // І раптам... // Як жа цяпер мне? ...* (АБачыла); *Малайцы! Больш удалага моманту не будзе. Усё ўшчэнт!* (М.Матукоўскі). Далучальна-заклучальныя адносіны могуць набываць адценне абагульнення: *Яна (Ларыса) стала каля вакна і чакала... Божжа... Ужо дзевяць месяцаў прайшло. Бясконцых, пакутных, балючых дзевяць месяцаў... Заўтра, якраз на ягоны дзень нараджэння...* (Г.Багданава). Абагульненне можа грунтавацца і на метафарызацыі некаторых кампанентаў: *Усё, чытач. Я стаўлю кропку. // Ах, не завершаны сюжэт? // Ну што ж рабіць? Далей – ні кроку. // Далей – табу і запавед* (Н.Гілевіч). Эліптычны сказ можа выступаць у якасці мімалётнай заўвагі абагульняльнага характару: *Тоўсценькі, няўклюдны, у акуларах, ён... ледзь паспяваў. Як жа ён, небарака, на маршах-*

аглядах і конкурсах? (Г.Багданава); *Адзінаццаць паравозаў за адну ноч... А колькі гадоў, Хейге, вы працуеце на чыгунцы?* (М.Матукоўскі); *Пілі каву, глядзелі тэлевізар, і яму трэба было праводзіць Аксану, бо яна павінна паспець дадому да дванаццаці гадзін. Усё проста, звычайна, па-дамашняму* (А.Жук); *І праўда, загаварыла бабылка Аксіння. Аб чым жа больш? – загаварыла аб сваім гаротным жыцці, аб тым, што ёй ходу няма, што ўсе яе крыўдзяць. І толькі пусціла яна сваю бабскую слязу, як грымнулі ўсе, зноў паднялі несусветны вэрхал. І так скрозь* (М.Зарэцкі); *А язык ад чаго тады баліць? Можжа, пчолы?* (А.Федарэнка).

Эліптычны сказ можа з’яўляцца стрыжнёвым і змяшчаць пасыл у дачыненні да заключальнага парцэляванага: *І рука ж правая... Як цяпер запісваць будзеш* (А.Якімовіч); *Каб я – і з ёй? // Ды ты вар’ятка, // Калі наверыла ў абман* (Н.Гілевіч); *І зноў без кофты... Толькі прастуды мне яшчэ не хапала* (А.Дударэў). Пры далучальна-заклучальных адносінах з умоўным адценнем сэнс стрыжнёвага эліптычнага сказа паясняецца пераважна парцэляваным спосабам паўтору функцыянальна тоеснага кампанента: *Каб мне ды такога спецыяліста ў калгас... Не прыйшлося б мне самому аграрамію вывучаць* (А.Макаёнак).

Пры далучальна-прычынных адносінах эліптычны сказ часта змяшчае прычыну з адценнем абагульнення. Кампенсаторную функцыю выконвае пры гэтым стрыжнёвы сказ: *Нічога ты, мілая, не ведаеш... За ёю і адзін, і другі... Думаеш, што за яе, можжа, і сварку ўзнялі. Ім не так-та Міхась, колькі яна* (С.Баранавых). Сустракаюцца выпадкі, калі поўная канструкцыя раскрывае змест эліптычнай шляхам указвання на прычыну: *Дарэмна ты гэта. У іх (акунёў) цяпер самая мёртвая гадзіна. Зараз яны з-пад карчоў і хваста не пакажуць* (А.Якімовіч); *Мой пропуск толькі з пяці гадзін. Заўсёды іду па пустых вуліцах* (І.Новікаў).

Яркай праявай дыстынктнасці выказвання выступаюць **парцэляцыі і сегментацыі**. З дапамогай падобных аперацый дакладнасць маўлення праяўляецца ў поўнай меры: *Але, як на бяду, усе камяні – што абточаныя. Ветрам* (І.Шамякін); *І сёння трэба жыць. З табой, з зямлёю і з людзьмі...* (А.Дударэў). Такія канструкцыі, акрамя дакладнасці маўлення, здольны рэалізаваць любыя ілакутыўныя намеры адрасата. Найбольш выразным сродкам дакладнасці маўлення выступаюць шматзвенныя далучальныя дапаўненні з паралельнай будовай: *І пахла незвычайна. Чым, немагчыма вызначыць. Чысцінёй. Вясной. Святам. Юнацтвам* (І.Шамякін); *Магу купіць. І капялюш, і паліто* (Г.Далідовіч); *Страшна. І за прынцэсу, і за нас усіх. За гэты край* (П.Васючэнка). Парцэляцыя адразу некалькіх кампанентаў рэалізуе дыстынктыўныя функцыі ўсёй канструкцыі.

Яшчэ адной праявай дыстынктнасці выказвання выступае сегментацыя канструкцый. Гэты прыём дазваляе выдзеліць частку інфармацыі, што змяшчае асноўны змест, зрабіць на ёй сэнсавы акцэнт: *Ча-ла-ве-ек ... Жыццё, адно яго*

кароткае імгненне запоўніла пустату – і знікне. Выслізне (Т.Бондар); *А з партызанамі мы з капітанам бачыліся не адзін раз. Асабліва за Дняпром* (І.Чыгрынаў); *Ды бачылі. На свае вочы...* (Г.Далідовіч); *Сачыненне за якіх дваццаць хвілін. Адразу ў чыставік. Ды яшчэ вершамі* (Г.Багданава); *Ці ён быў адзіным выпадковым сведкам. І крануўся, гледзячы на ўвесь гэты жах. Але цяпер ад яго ўжо ніхто нічога і ніколі не даведаецца* (У.Караткевіч).

Часцей дыстынктнасць выказвання фарміруецца з дапамогай сегментацыі іменнага кампанента ў базавай частцы: *Ча-ла-ве-ек ... Жыццё, адно яго кароткае імгненне запоўніла пустату – і знікне. Выслізне* (Т.Бондар); *І Кошка мая на язык спрытная, а клопату ў яе – дык аніякага! Раскошніца!* (Л.Дранько-Майсюк). Сэнсава-граматычнае выдзяленне інфармацыі можа ажыццяўляцца і ў постпазіцыі спосабам тоеснага замяшчэння: *Элегія... Вось вам і элегія, Севярыне. Джунглі, а не элегія* (У.Караткевіч). Пры гэтым сегментаваныя канструкцыі могуць паўтараць карэляцыйны кампанент шляхам сінанімічнага замяшчэння: *Натоўп... Паслухмяны чалавечы статак! Зірнуць – знешне шэрая, пазбаўленая выразнай формы маса, а ледзь толькі выхапіць з яе камера каго– небудзь аднаго і ўчэпіцца ў яго, безаблічнага, бяскрыўднага на выгляд, адразу стане бачна, што і ў ім стаіўся, чакае свайго часу монстр* (Т.Бондар) або анафарычнага: *А Жанна... Думаеш, мяне так ужо моцна раздражняе, што яна плёхаецца ў маёй ванне, лезе не ў свае справы, перашкаджае часам працаваць?* (М.Арахоўскі).

Такім чынам, тэндэнцыя да дыстынктнасці выказвання прасочваецца ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы. Моўныя змены ажыццяўляюцца з дапамогай прычын знешняга і ўнутранага парадку. Знешнімі прычынамі выступаюць фактары дакладнасці і лагічнасці маўлення, якія і змяняюць від моўных адзінак. Аснова структурных змен ляжыць у самой мове, дзе дзейнічаюць унутраныя заканамернасці – сістэмнасць мовы. Сінтаксічная непаўната, сегментацыя і парцэляцыя вызначаюцца шляхам пропуску, далучэння і вылучэння інфармацыі, якая з'яўляецца самай важнай, што спрыяе дыстынктнасці выказвання.

Літаратура:

1. Harma, J. Sur l'omission du verbe et sa recuperabilité en français / J Harma // Actes du 9e Congrès des romanistes scandinaves, Helsinki, 13–17 aout 1984. – Helsinki, 1986. – P. 135-146.
2. Wiśniewski, M. Przegląd równoważników zdania znamiennych dla współczesnej polszczyzny / M. Wiśniewski // Acta Univ. Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-społecz. Filologia Polska. – Toruń, 1995. – T. 46. – S. 115-150.
3. Грудева, Е. В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте / Е. В. Грудева. – Череповец : Черепов. гос. ун–т, 2007. – 251 с.
4. Carlson, K. Paralelism and prosody in the processing of ellipsis sentences / K. Carlson. – New York ; London : Routledge, 2002. – 227 p.

5. Vychodilová, Z. Elipsa jako jeden ze způsobu neexplicitního vyjadřování obsahových prvků v jazyce / Z. Vychodilová, R. Zimek ; Masarykova unv. – Olomouc : [s.n.], 1988. – 231 s.
6. Колосова, Т. А. Русские сложные предложения асимметричной структуры / Т. А. Колосова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. Ун-та, 1980. – 164 с.

THE DYNAMICS OF THE TENDENCY TOWARDS ACCURACY AND PRECISION IN THE SYNTAX SYSTEM OF THE MODERN BELARUSIAN LANGUAGE

Chaika Natalya Vladimirovna

*Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank,
Belarus, Minsk*

Abstract. In the modern world, the need for information emphasis and analytism produce a large number of syntactic derivatives – elliptical, incomplete and reduced constructions with implicit semantics. The article studies the syntactic representation of the sentence accuracy and precision – elliptical, incomplete, reduced constructions. The methods of actualization of important information are presented, which contribute to the dynamic development of syntactic units and their communicative improvement. *Keywords: sentence accuracy and precision, elliptical sentences, incomplete sentences, constructions with syntactic reduction, syntactic derivation.*